

Moğollardan Anadolu'ya Bir Halk Hekimliği Tedavi Yöntemi: Deriye Çekme*

A Folk Medicine Therapeutic Method From Mongols To Anatolia: Covering With Animal Skin

H Volkan Acar

Doç Dr, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kliniği,
Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik AD
orcid.org/ 0000-0002-0603-3896

ÖZ

Hayvansal kökenli ürünler, halk hekimliği tedavi yöntemleri arasında önemli bir yer tutar. Deriye çekme yöntemi de bu başlık altındaki tedavi uygulamalarından bir tanesidir ve temel olarak iki farklı yöntemle uygulanır. İlkinde yeni kesilmiş hayvan derisi, sadece hastalıklı bölgeye ya da hastanın tüm vücuduna sarılır. Diğer yöntemde ise kesilen hayvanın batını boşaltılarak hasta hayvanın içine sokulur. Deriye çekme hem Anadolu halk hekimliğinde hem de Anadolu dışındaki Türk topluluklarında farklı endikasyonlar için kullanılır. Bu konuyla ilgili en eski kayıtlar ise XIII. yüzyıldaki Moğollarla ilgili belgelerde yer alır. Günümüzde hala uygulanan deriye çekmenin, Moğollardan Anadolu'ya uzanan bir halk hekimliği tedavi yöntemi olduğu söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Halk hekimliği; hayvansal ürünler; tedavi

ABSTRACT

Animal products have a significant place in folk medicine therapeutic methods. Covering with animal skin is one of the treatment practices under this topic while it is mainly applied in two different methods. In the first method, a freshly killed animal's skin is wrapped on diseased area or on the whole body. Whole patient is placed in the inside of the animal following the internal organs of the freshly killed animal are removed, in the second one. Covering with animal skin is used for various indications both in Anatolia and in the Turkish communities living out of Anatolia. The oldest records of this method appear in the 13th century Mongolian documents. It can be said that covering with animal skin which is still used nowadays is a folk medicine therapeutic method traces back to the Mongols to Anatolia.

Key words: Folk medicine; animal products; treatment

Giriş

Modern tıbbın gelişip yaygınlaşmasına ve halkın hekime ulaşmasının kolaylaşmasına karşın, halk hekimliği uygulamalarının hala Anadolu'nun her yöresinde yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Halk hekimliğinde uygulanan tedavi yöntemleri altı başlık halinde incelenebilir:¹

- Irvasa (irasa, urasa, uğrasa, oğrasa) - Bunlar doğrudan doğruya vücutla ilgili olmayan ama hastayı psikolojik olarak etkilemeyi amaçlayan psişik nitelikli yöntemlerdir
- Parpılama (parpilma, parpilma, darpılama, parpullama, parpulma) - Bu yöntemler, hastalığa neden olan kötülüğü dışarı atmak için uygulanan kesme, dağlama, delme veya vurma gibi yöntemlerdir
- Kutsal sayılan yerlerde ve zaman dilimlerinde, dualar ya da farklı kutsal metinler okunarak, dini boyut kazandırılarak uygulanan tedavi yöntemleridir
- Bitkisel kökenli ilaçlar

* Lokman Hekim Dergisi, 2018; 8 (1): 33-46

Geliş Tarihi – Received: 17.06.2017 ; Kabul Tarihi - Accepted: 08.12.2017

İletişim - Correspondence Author: H Volkan Acar <hvacar@yahoo.com>

e) Hayvansal kökenli ilaçlar

f) Madensel ilaçlar

Bu başlıklar arasında yer alan hayvansal kökenli ürünler hem Orta Asya'da hem de dünyanın başka bölgelerinde tedavi amaçlı olarak yaygın bir şekilde kullanılmakta ve bu uygulamalarda çeşitli hayvanlara ait yağ, kas, kan, idrar, safra gibi farklı ürünler tercih edilmektedir.²

Bu makalede, hayvansal kökenli tedavi yöntemleri arasında yer alan deriye çekme yani hayvan derisine sarma uygulaması incelenecektir.

Makalede önce, folklor çalışmalarından örneklerle Türk halk hekimliğindeki ve Anadolu dışındaki deriye çekme uygulamaları hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Osmanlı dönemi tıp yazmalarından, edebiyat ürünlerinden ve tarihsel kaynaklardan yapılan alıntılar eşliğinde, yöntemin toplumsal yaşamdaki yansımaları aktarılacaktır. Son olarak ise deriye çekme uygulamasının olası etki mekanizmaları üzerinde durulacaktır.

Türk Halk Hekimliğinde Deriye Çekme

Deriye çekme tedavisi, Anadolu'nun hemen her yöresinde bilinen ve uygulanan bir yöntemdir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı şekillerde uygulanan bu yöneme, "*deriye çekme*",³⁻⁸ "*içeye çekme*",⁹ "*içeğe çekme*"¹⁰ ya da "*posta çekme*"¹¹ gibi isimler verilir. Deriye çekme yöntemi ilk kez 1967 yılında bilimsel bir makaleye konu olmuştur.¹² Yöntem, birbirinden çok farklı şikayetler ve hastalıklar için uygulanmakla birlikte en sık rastlanan endikasyon, aşağıda belirtilecek tarihsel kayıtlar da uyumlu olacak şekilde kazalar, düşmeler ve darp gibi travmatik olaylar sonrası oluşan zedelenmeler, yaralanmalar ile kırık ve çıkıklardır.

Deriye çekme sadece Anadolu'da değil, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Türk kökenli topluluklar arasında da kullanılan bir halk tedavisi yöntemidir. Kafkaslar'da yaşayan Nogay Türklerinde,¹³ Balkanlardaki Türk topluluklarında,¹⁴ Afganistan'da yaşayan Türk kökenli Hazaralarda,¹⁵ Kazakistan'da¹⁶ ve Kırgızistan'da¹⁷ da farklı rahatsızlıkların tedavisi için aynı yöneme başvurulduğuna dair kayıtlar vardır.

Hayvanın nitelikleri

Tedavi amaçlı yapılan bu uygulama için çeşitli hayvanların derileri kullanılabilir. Hayvan cinslerinin isimlendirilmesinde bazen yörelere göre farklılık olabilmekle birlikte, deriye çekme tedavisi için dana, sığır, davar, koç, koyun, kuzu, keçi, teke, domuz, tavşan ya da köstebek derisinin kullanıldığı görülür.

Bazı yörelerde, kullanılan derinin herhangi bir hayvana ait olması tedavi için yeterli sayılırken, bazı yörelerde hayvanın cinsi, özellikleri (iyi beslenmiş olması vb.), hatta rengi bile özellikle belirtilir. Örneğin Mersin'de "*gök keçi*",⁴ Adana'da "*erkek davar*",³ Kars-Iğdır'da "*mavi derili keçi*" ve "*siyah erkek koyun*"¹⁸ gibi özel tanımlamalar vardır. Bunlar, metin içinde ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır.

Uygulama farklılıkları

Çalışmaların hemen hepsinde tedavi amacıyla aynı yöntem, standart olarak uygulanır. Yani hastanın tüm vücudunun ya da hastalıklı vücut bölgesinin hayvan derisiyle doğrudan temas etmesi sağlanır ve bu işlem yeterli görülür. Ancak bazı yörelerde, buna eşlik eden tedavi amaçlı başka uygulamalar da gerçekleştirilir.

Örneğin Adana-Düziçi'nde "*ateşli sülemeni*" adı verilen hastalığın tedavisinde, teke derisine sarılan hastaya, 10 gün boyunca bal ve ekmekten oluşan bir diyet uygulanır. "*ince sülemeni*" adlı hastalıkta ise deriye sarılmadan önce hasta, gar (defne) ağacı köklerinin kaynatılmasıyla elde edilen suyla gün aşırı banyo yapar ve bu suyu içer. Deriye sarma sonrasında da yukarıdaki gibi 10 gün bal-ekmek diyeti uygular.³ Yine aynı bölgede davar derisine sarılmadan önce, sıtmalı hastaya kaynatılmış karanfil içirilir.³

Sivas-Kangal'da deriye çekmeyle birlikte ekşimiş hamur ya da bol tuzlu suda kaynatılmış keçe sarılır.¹⁹

Artvin’de uygulamadan önce derinin içine siğir pisliği konur ve hasta bununla sarılır.²⁰

Kazak göçmenleri, derinin içini baharatlarla ve şifalı otlarla doldurduktan sonra hastayı sararlar.²¹

Bunun dışında başka bir uygulama farklılığı da yöntemde kendini gösterir. İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğunda, kesildikten sonra hayvanın derisi yüzülür ve hasta bu deriyle sarılır. Ancak bazı yörelerde bu işlem biraz farklı uygulanır ve hasta çıplak bir halde, batını yarılan ya da tulum çıkarılan hayvanın içine sokulur.^{22,23} Mersin yöresinde ise hemoroid hastaları, tedavi için karnı yarılan hayvanın içine otururlar.²²

Endikasyonlar

Deriye çekme uygulamasının en çok başvurulduğu durumlar düşme, ezilme, burkulma, kırık, çıkık, kesici-delici alet ve silahlarla yaralanma gibi travmatik durumlardır. Bunun yanında cilt hastalıkları, kaşıntılar, çeşitli yaralar, güneş çarpması, sarılık, soğuk algınlığı, yüksek ateş, sıtma, damar tıkanıklığı, romatizma, sırt ağrısı, karın ağrısı, zayıflık, zor doğum, hemoroid ve yılan-akrep sokması gibi durumlar için de hastalara bu tedavinin uygulandığıyla ilgili kayıtlar vardır. Bu endikasyonlar, aşağıda sırayla açıklanacaktır.

Dr. İbrahim Edhem tarafından hazırlanan ve 1925 yılında yayınlanan bir raporda ise, Ağrı bölgesinde hemen her tür hastalık için deriye çekme tedavisinin uygulandığı aktarılır.⁸

Tedavi Uygulamalarından Örnekler

Travma ve yaralanmalar

Kastamonu’da büyük kazalarda ve ağaçtan düşme gibi durumlarda hasta sıcak koyun derisine ya da sıcak keçi derisine sarılır.²⁴

Çankırı’da attan düşme ya da travma sonucunda vücudun ezikler içinde kalması durumunda hasta hayvan derisine sarılır ve 12 saat postun iç yüzünde, 12 saat de dış yüzüne kalacak şekilde bekletilir.⁵

Ankara-Ayaş’ta herhangi bir kaza veya yaralanma sonrasında vücutta oluşan şişlik, morluk ve ezilmeler için vücudun tümünü örtecek şekilde yeni kesilmiş hayvan derisi, özellikle de kuzu derisi sarılır.²⁵

Adana ve Tarsus yöresinde yüksekten düşenler ya da darp sonucunda vücudunda ezilme ve morluklar oluşanlar, yeni kesilen bir hayvanın sıcak derisi içerisine sarılırlar.^{4,26}

Antalya-Gazipaşa’da “vücutunda çok fazla ezilmiş veya berelenmiş bölge bulunan kişiler” bir gün süreyle, içine bal sürülmüş hayvan derisinin içinde tutulurlar.²⁷

Fırat havzasında yüksekten düşenler tümüyle posta sarılırken, “ağır incinme ve kırılma” durumlarında hasta önce yıkanır sonra da “incinen veya kırılan yer” koyun veya kuzu postuna sarılır.²⁸

Ağrı’da kırık-çıkıklarda, etkilenen bölgeye deri sarılır.⁸

Balıkesir’de “döğülme beresi” tedavisi için, yeni kesilmiş hayvan derisi tulum halinde çıkarılır ve sıcakken hastanın vücuduna geçirilir.²³

Denizli’de düşme ve vurma gibi nedenler sonucu oluşan ezikler ve zedelenmeler için yeni kesilmiş koyun, keçi ya da dananın derisi, yaralının çıplak vücuduna sarılır.⁶

Sivas-Kangal’da ezilme, burkulma, kırık gibi vücut travmalarında yeni kesilmiş koyun derisi ile birlikte ekşimiş hamur ya da bol tuzlu suda kaynatılmış keçe sarılır.¹⁹

Kayseri-Yahyalı’da kırık ve çıkıkların tedavisi için yeni kesilmiş, sıcak kuzu derisi kullanılır.²⁹

Korkuteli’nde morarma ve çürükler için, hastaya koyun ya da keçi derisi sarılır.³⁰

Edirne’de, ezik tedavisi için hastanın ezilen yerine “yeni yüzülmüş koyun derisi” sarılır.³¹

Mesudiye’de “*düşerek yara-bere içinde kalan bir kimse posta çekilir*”. Bu amaçla “*bir dana ya da koyun kesilerek yüzülen derisi sarılır*”.¹¹

Mersin’de “*ağır yaralı*” olan hastalara “*davarın derisi*” sarılır.¹⁰

Uzamış hastalık durumları

Hayvan derisine sarma işleminin sadece travma ve yaralanmalar için değil, her türlü uzamış hastalığın tedavi için de kullanıldığına dair örnekler vardır. Ağrı’nın 1920’li yıllardaki durumuna dair hazırlanan bir raporda şöyle bir bölüm vardır:⁸

“Örneğin aşiret mensuplarından biri hastalanır (hastalığı ne olursa olsun ister bulaşıcı bir hastalık, isterse başka bir hastalık) ve hastalığı birkaç gün devam ederse hasta olan kişiyi deriye çekerler. Deriye çekme işi şu şekilde yapılır. İyi beslenmiş bir koç, koyun veya sığırın derisi soyulur ve deri henüz sıcakken, hasta çıplak olarak ayaklarından itibaren sadece başı dışarıda kalacak şekilde derinin içine yerleştirilir ve deri hastanın vücuduna yapıştırılır. Bir süre sonra hastanın başı da yorganla örtülür ve yakınları tarafından deri sıkıca bastırılır. Hasta derinin içinde dayanma gücüne göre iki saatten az olmamak şartıyla 6-7 saate kadar bekletilerek terletilir ve terleyen hasta derinin içerisinden çıkarılarak battaniyeye sarılır ve iyileşmesi beklenir. Tedavi amacıyla vücuduna deri çekilen ve başı da yorganla sıkıca kapatılan hastalardan bazılarının karbonik asit ile zehirlendiklerine de rastlanmaktadır

... Kırık, çıkık, kemik ezilmeleri ile diğer yara ve berelere maruz kalan hastaların söz konusu uzuvları deriye sarılmak suretiyle iyileştirilmeye çalışılır.”

Cilt hastalıkları

Adana-Düziçi’nde halk arasında “*sülemeni*” olarak adlandırılan bir cilt hastalığı vardır ve şöyle tanımlanmaktadır:³ “*Genellikle bacakta çıkar. Bu hastalığın iki türü vardır: 1- Ateşli sülemeni, 2- İnce sülemeni. Eğer ateşli sülemeni bacakta çıkmışsa hastanın bacakları kızarır ve ateş gibi yanar. Hastayı yangın tutar. Sonra hasta, kusar. Sülemeninin diğer türü olan “ince sülemeni” ise hastanın böbreklerini etkiler ve çalışamaz hale getirir. Hastanın sürekli başı ağrır, vücudunda şişme olur, nefesi daralır ve hastada halsizlik baş gösterir”.*

*“Ateşli sülemeni”nin tedavisinde uygulanan yöntem, hastanın yeni kesilmiş bir tekenin derisine sarılmasıdır.*³

Başka bir kaynaktan ise, bu belirtilen hastalık biraz farklı bir şekilde tanımlanmakta ve deriye çekme yöntemi daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre Adana’da “*İnce Süleymani adı verilen hastalığın belirtisi şişkinlik ve karın ağrısıdır. Bu hastalık böbrek hastalarında görülür. Tedavi için hastanın vücudu 5-6 yerden jiletle çizilir. Davar kesilir, hasta bu davarın derisi içine çekilir. Deri bütün vücudunu sarar, sadece hastanın başı dışarıda kalır. Hastanın vücuduna yorgan örtülür. Bu şekilde 5-6 saat kalır. Deri kokunca hasta içinden çıkarılır. Çıkınca bütün vücudu kolonya ile ovulur yeniden üzeri giydirilerek yatağa yatırılır ve sıcak tutulur. Hasta bu işlemden sonra 5-6 gün banyo yapamaz, yaparsa fenalaşır”.*⁷

Yine Çukurova yöresinde gerçekleştirilen bir çalışmaya göre “*Karaisalı’da el ve ayaktaki kaşıntılar için; bir domuz vurulup karnı hemen oracıkta kesilir, el ve ayaklar domuzun karnından içeri sokulur”.*⁴

Mersin yöresinde de, “*yaraların iyileşmesi için önce yaranın üstü jiletle çok az çizilir, üstüne davar derisi çekilir. Deri koktuğu zaman değiştirilir”.*⁷

Aydın’daki inanışa ve uygulamaya göre, “*saçkıran olan kişi köstebeğin etini yer, derisini başına geçirerek bekletirse faydalı olur”.*³²

Güneş çarpması

Artvin’de güneş çarpmasına maruz kalan hasta için, hayvan derisinin içine “*sığır pisliği*” konduktan sonra, hasta sıkıca bu deriyle sarılır.²⁰

Sarılık

Farklı kaynak kişilerin ifadelerine göre, Kars-İğdir yöresinde “sarılık hastalığına yakalanan bir kişi siyah renkli erkek koyunun postuna koyulur”, “sarılık hastası kişiler koyun postunda birkaç saat bekletilir” ya da “sarılık olan kişiye, keçi derisi çekilir”.¹⁸

“Damar tıkanıklığı”

Adana ve Osmaniye’de “damar tıkanıklığı” olan hastaların kollarına ve bacaklarına kuzu ya da keçi derisi sarılır.³³

Romatizma

Kars-İğdir yöresinde romatizmalı hastalar, siyah erkek koyun derisine sarılırlar.¹⁸

Türkiye’ye yerleşmiş Kazak göçmenleri, “romatizma tedavisi için” bir yaşındaki bir kuzuyu kesip önce içini baharatlarla ve şifalı otlarla doldururlar, sonra da bu deriyi romatizma hastasına sararlar.²¹

Bahaeddin Ögel’in Türk Mitolojisi kitabında aktardığına göre, “Altay Türklerinde romatizmalı hastalıkların tedavisinde hasta yeni kesilmiş bir hayvanın derisinin içine girip, orada bir müddet yatar. Böylece romatizmasının geçeceğine inanılırdı. Günümüzde romatizmalı hastaların yün sarması da buradan gelmektedir”.³⁴

Soğuk algınlığı – Ateş – Terleme (tifo) – Sıtma

Fırat çevresinde soğuk algınlığı hastaları posta sarılırlar.²⁸ Kars-İğdir bölgesinde “soğuk alan kişiler siyah ve erkek koyunun derisine koyulur”.¹⁸ Mersin’de hastanın ateşi çok yüksekse ve hatta bilincini kaybetmişse, önce gök renkli bir keçi ya da davar kesilmekte, sonra da hasta, hayvanın karnı içine sokulmaktadır.²² Yine Kars-İğdir bölgesinde de yüksek ateşli hastalar, kesilen bir hayvanın derisiyle sarılmaktadır.¹⁸

Denizli’de aşırı terleyen ve tifo olduğu düşünülen hastalar yeni kesilmiş keçi ya da dana derisine sarılıp terletilirler.⁶

Adana-Düziçi’nde sıtmalı hasta yeni kesilmiş bir erkek davarın derisine sarılır.³ Bir başka uygulamada ise sıtmalı hastanın sırtına, yeni kesilmiş bir tavşanın derisi sarılmaktadır.³

Yılan-akrep sokması

Adana’da yılan ya da akrep sokmasında, sokmanın üzerinden uzun bir zaman geçmişse hasta, yeni kesilmiş bir erkek davarın derisine sarılır.³

Karın ağrısı vb. ağrılar

Kars-İğdir yöresinde “Küçük çocuklarda karın ağrısı ve benzeri ağrılar olduğu zaman mavi derili bir keçi kesilir ve bunun derisi çocuğun vücuduna çekilir”.¹⁸

Sırt ağrısı

Aydın’da sırtı ağrıyan hasta hayvan derisine sarılır.³²

Yaygın vücut ağrısı

Fırat bölgesinde “Vücutun her tarafı ağrıyorsa, hayvan postu örtülür. Bu post, 24 saat örtülü kalır. Genellikle koyun ve keçi postu kullanılır”.²⁸

Zayıflık ve verem

Mersin’de zayıflık geçiren ya da verem olduğu düşünülen hastalar, yeni kesilmiş bir hayvanın derisine sarılırlar.²²

Muğla’daki Alevi Türkmenlerinde de bu yöntem “gelişemeyen, cılız çocuklar” için kullanılır: “Yeni kesilen koyun, keçi veya dana derisi biraz tuzlanır. Çocuk, çırılçıplak edilir. Kafası, dışarıda kalacak şekilde, deri ile her yeri sarılır. Bir saat

kadar böyle bekletilir. Böylece, çocuğun vücudundaki pis kan, deri tarafından emilir. Çocuğun iştahı açılır, derisi güzelleşir".³⁵

"Gelincik"

Ankara yöresinde yapılan bir çalışmada şu ifadeler yer alır: "Gelincik, daha çok küçük bebeklerde görülen morarma, ateşlenme hallerine verilen addır. Çocuk ateşlendiğinde, morardığında çocuğu gelincik boğuyor derler. Tedavi için bir kaç yöntem çok sık uygulanan yöntemlerdir. Tavuk derisi çekmek, en yaygın uygulanan tedavi yollarından biridir. Kesilen tavuğun derisi alınır ve deri çocuğun göğsüne konur".³⁶

Mersin-Arslanköy'de de "çocuk hastalanınca" tavşan derisine sarıldığı ifade edilir. Uygulamaya göre "çıkarıp atınca deri parça parça olur. Deri hastalığı çekip alır".¹⁰

Zor doğumda doğumu hızlandırmak için

Mersin'de bu uygulama şu şekilde aktarılır: "Yörede gök keçi denilen ve maviye yakın gri renkli bir keçi türü kesilir ve sığağı sığağına kadının belinden aşağısı bu hayvanın derisiyle sarılır. Derinin sıcaklığıyla kasları gevşeyen kadın, kolay doğum yapar".⁹

Hemoroid

Mersin'de erkek hemoroid hastaları için uygulanan farklı bir tedavi yöntemi vardır. Bu bölgede domuz avına gidenlerin yanına, hemoroid hastası da katılır. Av sırasında bir domuz vurulur vurulmaz, hemen karnı yarılr. Peşinden, avcılarının yanında giden hasta soyunarak, makatı domuzun karnının içinde olacak şekilde domuzun üzerine oturur. Domuzun sıcaklığı gidene kadar da hasta, domuzun üstünden kalkmaz.²²

Anadolu Dışında Deriye Çekme Tedavisi

Deriye çekme ve benzeri uygulamalar, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Türk kökenli topluluklarda da devam etmektedir.

Örneğin, Kafkaslar'da yaşayan Nogay Türklerinde ve Balkanlardaki Türk topluluklarında da deriye sarma tedavisi bilinip kullanılır.¹³

Afganistan'da yaşayan Türk kökenli Hazaralar, bu tedavi yöntemini çocuğu olmayan kadınlar için uyguladılar.¹⁵ Yeni kesilmiş bir koyun ya da keçinin derisi yüzülerek, çocuğu olmayan kadının belden aşağısına sarılmakta ve yarım saat kadar bu şekilde tutulmaktadır.

Bosna-Hersek'te ağır yaralılar ya da yaygın cilt sorunları olanlar, yeni kesilmiş koyunun derisi sarılmakta ve mümkünse bir gece boyunca bu şekilde uyuması sağlanmaktadır.¹⁴ Benzer bir iyileştirme yöntemi, gelişme geriliği olan çocuklarda da uygulanır. Buna göre, hayvan kesildikten sonra bağırsakları çıkarılarak, çocuğun vücuduna sarılır ve çocuğun bu şekilde bir gece uyuması sağlanır.¹⁴

Kazakistan'da ateş yüksekliğinde ya da nedensiz bilinç kayıplarında hasta, yeni kesilmiş kara bir koyunun içine çırılçıplak yatırılarak ateşinin düşmesi ve kendine gelmesi beklenir.¹⁶ Aynı tedaviyi Kırgızlar tay ya da keçi derisi kullanarak yapmaktadır.¹⁷

Deriye çekme hem Kazakistan'da hem de Kırgızistan'da düşme ya da çarpma sonucu oluşan travmalarda da uygulanır. Bu gibi durumlarda şişlikleri indirmek için o bölgeye yeni kesilen bir hayvanın derisi sarılır ve bir süre böyle tutulur. Kazaklar bu amaçla koyun derisi kullanırken,¹⁶ Kırgızlar ise keçi derisini tercih etmektedir.¹⁷

Osmanlı Dönemi Tıp Yazmalarında Deriye Çekme

Deriye çekme yönteminin, XX. yüzyılda yayımlanmış halk hekimliği çalışmaları dışında, Osmanlı dönemi tıp yazmalarında da bir tedavi yöntemi olarak benimsendiği görülmektedir.

Onaltıncı yüzyılda yaşamış Ankaralı Nidai'nin ünlü eseri *Menafi'ün-Nas*'da önerildiği şekliyle zayıf çocuklar, yeni kesilmiş bir büyükbaş hayvanın içine sokulmalıdırlar: *"Eger ma'sum ip gevde (inezde) olub et ve can kalmayub sararub solsa, ısıcak sığır karnını yarub oğlanı bogazına dek içinde (içine) oturdalar, ta alını terleyüb (ördeler ta ki terleye) zebun olunca andan çıkarub sarakoyub (sarub) yatarsalar, üç günden sonra hammamda yusalar, cemi'i 'illetden emin olub et can bağlaya. Amma, evvel baharda itmek mücerrebdır"*.³⁷

Ali Haydar Bayat'ın transkripsiyonunu gerçekleştirdiği ve Erken Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan *Kemaliyye*'de, hemoroidde arslan derisinin uygulanması önerilmiştir:³⁸ *"Şifa kitabında eydür, kimse arslan derisinin üzerine otura, bevasiri gide. Bir rivayetde örtünenün dimişler"*.

Yazarı ya da müstensihisi bilinmeyen ve XIII.- XV. yüzyıllar arasına ait olduğu belirtilen *Kitab-ı Tıbb-ı Latif* de üç ayrı yerde deriye çekme yöntemine atıf yapılmaktadır. Buna göre gut (nikris) hastalığında ayı derisinin, yılan sokmasında keçi derisinin ve hemoroidde de arslan derisinin kullanılması önerilir:^{39,40} *"Eger bir mikdar ayu derisin nikriş olan ademe tüşek eyleseler gayetle nafidür ... Eger taze çıkmış keçinin derisin yılan sokduğı yire ursalar rahat ola ve zehrin def' ider ... Arslan derisi üzerine otursalar bevasırı def eyleye ve ol kişiye ulaşmaya"*.

Deriye çekme yöntemi, *'Aca'ibü'l-mahluqat* adlı eserde de tanımlanmıştır. Bu ansiklopedik eser, XIII. yüzyılda yaşamış olan Zekeriya el-Kazvini'nin *'Aca'ibü'l-mahluqat ve Garayib-i Mevcudat* isimli eserinin Türkçe çevirisidir ve XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir. Metinde, *"kulunçlu kişi"*lerin, tedavi için dağ keçisinin derisinin içine girmesi önerilir: *"Gul hududında bir tag kişisi vardur uzun boynuzlu, eger kulunçlu kişi anun derisinin içine girse, halas bula"*.⁴¹

Mehmed adlı bir hekimin XVI. yüzyılda yazdığı *İlac-name* eserinde bel ağrısı için kumral kuzu derisinin, hemoroid için de arslan derisinin yararından söz edilir:⁴² *"Bil sovuklugına evvel tarıla tuzı kavuralar beraber keseye koyalar, bilün agrıyan yirine bağlayalar, biraz sabr ideler, andan çalkkoyun tarınun üzerine irteyeden yatalar bu resme tekrar ideler, andan bir kumral kuzı derisin alalar yukaru ucını yağrın küreklerinden aşagaracığdan gönlek üstine dikeler, yüzün tenden yana ideler, aşagası biden aşaga ine karşı tarıla yumuşak tuzı kavurub didigimiz gibi ideler, ıssıcak saralar, ıssisine sabr ideler, ekşiden ve sovuk nesnelere behriz ideler, gıdaldan kızdurur nesnelere yiyeler, ama kuzı derisin belinden gidermeye, ta bahar gelüb ıssi olmayınca giderdüğü vaktin yirine bir banbuğ bezin koya, bir nice gün andan sonra anı dahı gidere"*. Yine aynı eserde, yukarıda adı geçen *Kemaliyye* ve *Kitab-ı Tıbb-ı Latif* de de belirtildiği şekliyle, hemoroid için arslan derisi kullanımı önerilir: *"Şifa Kitabında eydür, bevasir olan kişi arslan derisi üzerine otursa bevasiri gide"*.

Anadolu'da XVI. yüzyılın ilk yarısında istinsah edilmiş olduğu düşünülen *Enva-ı Emraz* adlı tıp yazmasında ise şu satırlar dikkat çeker: *"Her kimün ki boş yerleri ağrısa, kurd yemiş koyun derisini agrıyan yerün üzerine koyasın eyüdür ve ol deriden kuşak eyleye kuşana eyüdür"*.⁴³

Edebiyat Ürünlerinde Deriye Çekme

Deriye çekme tedavisi, Türk edebiyatında da kendine yer bulmuştur ve bu konudaki en dikkat çekici örnek, Devlet Ana romanıdır.⁴⁴ Hem Kemal Tahir'in hem de Türk edebiyatının en önemli eserlerinden birisi olan Devlet Ana, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ekseninde Doğu-Batı çatışmasını işler. Roman, Anadolu'da yaşayan Rumlarla Türkmen boylarının mücadelesi çevresinde geliştiği için, Orta Asya kökenli Türkmenlerin kültürü ve yaşamları konusunda değerli bilgiler içerir.

Roman kahramanlarından Kerim, Keşiş Benito'nun mağarasından çıkarken bir kaza geçirir ve ayağını kurt kapanına kaptırır. Kerim'in tedavi için götürüldüğü kişi, Osman Bey'in atlarına bakan Deli Balta'dır.⁴⁴

"-Deli Balta ustasıdır. Sarsın, bir şeyin kalmaz."

Öğrendiğimize göre Deli Balta, Kerim'e deriye çekme tedavisi uygulamıştır. Tedavi sonrası yattığı yere Aslıhan gelir ve aralarında şu konuşma geçer:

-Nerdesin sabahtan beri?

-N'olmuş? Sağalmakta dedi demincek Deli Balta... Kalkarmışsın bir kaç güne kalmaz.

-Deli Balta... Birinin lafını et ki, adamdan sayılsın. Sağalmış da neden kan aldı, peki?..

Yalandan içini çekti.

-Hiç umudum yok, Aslıhan, bacadan hayır kalmadı. Topal herife varmayım dersin, başının çaresine bak!

-Höst! Küserim demedim mi?

Önce korkuyla sonra acıyarak baktı. Yalan... Sağaldı çoktan... Sağalmasa... Bağirtin göğe çıkmaktaydı ilk günler...

-Sağalma yok... Sülük vuracaktı Deli Balta... Gerekirse kan alacaktı neşteri çalıp...

Ayağını yorgandan çıkardı. Küçük damarlardan birkaçı koptuğundan derinin altına kan toplanmış, adamakıllı morarmıştı. İlk günün acıları gerçekten korkunçtu. Yeni yüzülmüş hayvan derisine sararak biraz önünü alabilmişlerdi. Ezilmiş kaslar yüzünden parmaklarını oynattıkça hâlâ acı duyuyordu.”

Deriye çekme tedavisinin anlatıldığı bir diğer örnek ise, Kırgız halk edebiyatının önemli örneklerinden olan Er Tabıldı Destanı'dır. Destanda bu işlemle ilgili bölümler şu şekilde yer alır:¹⁶

Eçki, teke attı emi,

Ermekteşip cattı emi,

Etinin celin tartsın dep

Eki teri captı emi,

Terige tüşüp Tabıldı

Isıktanıp cattı emi

Bu satırların çevirisi şu şekildedir:

Keçi, teke vurdu şimdi

Oyalanıp durdu şimdi

Etinin yelini alsın diye

İki deri örttü şimdi

Deriye girip "Tabıldı"

Terleyip durdu şimdi

Tarihsel Kaynaklar

Günümüzde Anadolu'da ve Türk toplulukların yaşadığı diğer bölgelerde uygulanan halk hekimliği tedavileri arasında yer alan deriye çekme yöntemiyle ilgili tarihsel kayıtlar incelendiğinde, yöntemin Orta Asya bağlantısını gösteren veriler göze çarpar. Moğol tarihini anlatan kaynaklarda, deriye çekme uygulamasının aktarıldığı bu tür örneklerle rastlanır.

Moğol tarihi araştırmacısı ve Sinolog Cleaves'e göre, Moğol tıbbına ait uygulamaların arasında deriye çekme tedavisi de yer alır.⁴⁵ Yöntem, Cengiz Han ile Kubilay Han arasındaki dönemde yani XIII.-XIV. yüzyıllarda farklı şekillerde uygulanmıştır. Deriye çekme tedavisi esas olarak, delici-kesici alet yaralanması sonucu ağır kanama gelişen ya da şiddetli kan kaybına bağlı olarak baygınlık geçiren hastalar için önerilmiştir. Kaynaklarda anlatıldığı şekliyle, böyle bir durumla karşılaşıldığında hemen bir inek ya da deve kesilerek karnı yarılar ve hasta, hayvanın karnı içine yatırılır.⁴⁵⁻⁴⁷

“Moğollarda Günlük Yaşam” kitabının yazarı George Lane’e göre ise bu yöntem Türk-Moğol kökenlidir.⁴⁸ Cleaves, 1954 tarihli makalesinde, Çin resmi tarih yazımı kapsamında yer alan ve Yuan hanedanı (1279-1368) tarihini anlatan Yuan Shi’dan alıntılı olduğu örnekler yer verir.⁴⁵ Örneğin, Cengiz Han döneminin komutanlardan olan Bujir; Huihui, Rular ve diğer ülkeler üzerine bir akın başlatır. Bir savaş sırasında Bujir çok kanlı bir çatışmanın içindeyken vücuduna birkaç ok isabet eder. Okların girdiği yerlerden oluk oluk kan akmaktadır. Durumu gören Cengiz Han bizzat Bujir’in yanına gider ve okları çıkarttırır. Kanama devam ederken Bujir’in yarı baygın halde olduğu görülür, neredeyse ölmek üzeredir. Duruma müdahale eden Cengiz Han, bir öküzün bulunup karnının yarılmasını ve Bujir’in hayvanın içine konulmasını ister. Emir hemen yerine getirilir ve Bujir, kesilen hayvanın batınına yerleştirilir. Kısa bir süre sonra komutan düzelmeye başlar ve tekrar hayata döner. Bir başka sefer sırasında Kuo Pao-yü, göğsünden kör bir okla vurulur. Cengiz Han, bir öküzün karnının yarılmasını ve Pao-yü’nün hayvanın içine konulmasını emreder. Kısa bir süre sonra hasta düzeler. Birkaç kaynakta yer alan bir olaya göre, komutan Bayan bir muharebede mancınıktan atılanlarla omzundan yaralanmışken, göğsüne de bir ok saplanır ve giderek kötüleşmeye başlar. Bayan, hemen bir öküzün kesilip karnının yarılmasını ve kendisini içine koymalarını emreder. Uygulamadan kısa bir süre sonra da kendine gelir. Yuan Shi’dan alıntılanan son örnekte, komutan Mu-huan üç okla yaralanır ve bitkin bir şekilde yere çöker. Onu bu durumda göre T’ai-tsung bir subaya önce bu okları çıkarttırır. Sonra da bir öküzün sıkıca bağlanıp, barsaklarının çıkarılmasını ve soyulmuş olan Mu-huan’ın öküzün karnına konulmasını emreder. Kısa süre sonra Mu-huan düzeler.

Bu konudaki en dramatik örnek ise Moğol ordusunun Kafkaslardaki ilerlediği yıllara, yani Mengü Han’ın Moğolların önderi olduğu döneme aittir. Bu dramatik olay, Aknerli Gregor’a (Grigor of Akner) atfedilen Okçu Millet Tarihi adlı eserde anlatılır.⁴⁹ Hakkında fazla bilginin bulunmadığı Aknerli Gregor, XIII. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçi ve yazardır. Diğer kaynaklarla yapılan karşılaştırmalarda, kitapta bazı eksikliklerin, farklılıkların ve yanlışlıkların olduğu ortaya konmuş olmasına karşın Okçu Millet Tarihi, Ermeni ve Moğol tarihi açısından değerli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu eserdeki bilgilere göre Kafkasya içlerinde ilerleyen Moğol birliklerinin birinin komutanı olan Kul, guttan kıvrınmaktadır. Hastalığın tedavisi için çareler aranırken Kul’un askerleri, komutanın gut hastalığını tedavi edebileceğini söyleyen bir hekim bulurlar. Eserin ilgili bölümünde, olayın bundan sonrası şu şekilde aktarılır:⁴⁹

“Bu Tanrıtanımaz ve sahte doktor, komutanı görür görmez hastalığın tedavisinin ne olduğunu anlatmaya başladı: Önce kızıl saçlı bir erkek çocuk bulunacak, çocuk henüz hayattayken karnı yarılacak ve Komutan Kul ayağını çocuğun karnının içine sokacaktı. Moğollar hemen ülkenin dört bir tarafına atlılar gönderdiler. Bu askerler sokakta gördükleri tüm erkek çocukları kollarından sürükleyerek yakaladılar ve kaçarak hızla uzaklaştılar.”

Metindeki ifadeyle “bu sahte hekimin” önerisi uygulamaya başlayan askerler, her gün bir çocuğun karnını canlı canlı yararlar ve komutanın hasta ayağını çocukların karnına sokarlar. Bu “tedavi” 30 gün boyunca devam eder.

“Buna rağmen komutan hala iyileşmiş değildi. Bu inançsız Kul farketti ki, böyle korkunç şeyler yapmasına karşın bunların hiçbirinin kendisine yararı olmamıştı. Bunun üzerine kanını döktüğü çocuklara acıyarak birden sinirlendi.”

Hem hastalığından kurtulamamış hem de 30 çocuğun ölümüne neden olmuş olan Moğol komutan, kendisine bu tedavi yöntemini öneren hekimi de aynı yöntemle öldürür ve ölüsünü köpeklere atar.

Bu eserdeki bilgiye göre, bu yöntemi Moğol komutana öneren kişi İran Yahudisi bir hekimdir. Lane’e göre ise, bu hekim bu tedaviyi Türk-Moğol kaynaklarından öğrenmiş olmalıdır, çünkü gut Moğollarda sık görülen bir hastalıktır. Ayrıca başka kaynaklarda da bu tedavinin Yahudi tıp geleneğinde yer aldığına dair bir bilgi yer almamaktadır.⁴⁸ Yukarıda belirtilen Yuan Shi kaynaklı bilgiler de göz önüne alındığında, deriye çekmenin Moğol kökenli bir uygulama olduğu kabul edilebilir.

Deriye Çekme Nasıl Etki Eder?

Bu makale bir halk hekimliği çalışması olduğu için, deriye çekmenin etkili bir tedavi yöntemi olduğuna ilişkin bir ön kabulde yola çıkılmamıştır ve bu nedenle de yöntemin etki mekanizmasına dair bir açıklama getirme kaygısı taşımamaktadır. Deriye çekme yönteminin herhangi bir endikasyondaki etkinliğine dair var olan bir bilimsel

araştırmaya ulaşılamamıştır. Aşağıda ikinci başlık altında bahsedilecek çalışmalar da metinde atıf yapılan halk hekimliği tedavilerini birebir uygulayan çalışmalar değildir. Dolayısıyla eğer varsa, böyle bir etkinin olası etki mekanizmaları için yalnızca spekülatif bazı görüşler ileri sürülebilir. Mevcut veriler ışığında, bu konuya getirilebilecek kısıtlı açıklamalar şöyle sıralanabilir:

1) Geleneksel açıklamalar

Halk hekimliği çalışmalarında, deriye çekme işleminin etki mekanizması için farklı bilgilerin verildiği görülür. Doğaldır ki bunlar, biyotıp temelindeki açıklamalar değildir ve yalnızca zaman içinde ortaya çıkan deneyimleri ve inançları yansıtmaktadır.

Adana ve Mersin yöresinde, hastalıklı yerlerin sıcak hayvanın kamına sokulmasının şifa sağlayacağına inanılır.⁴

Uzayan doğumlarda hasta deriye sarıldığında, derinin sıcaklığıyla kasların gevşemesinin sağlandığı ve bu sayede doğumun kolaylaştığı savunulur.⁹

Ankara-Ayaş'ta kullanım amacı, "morlukların inmesi ve biriken irinin dışarı atılması" olarak açıklanır.²⁵

Denizli'de öne sürülen mekanizma şu şekildedir: "Vücuda sarılan deri, vücuttaki pis kanı çeker... Çekilen kan, deri içinde siyahlık meydana getirir. Deriye çekme ayrıca delikçikleri açar, vücuda oksijen verir, hava aldırır".⁶

Adana yöresinde yılan-akrep sokmasında uygulandığında, sarılan derinin "hastanın vücudundaki zehri çektiği"ne inanılır.³ Sıtma da kullanılış nedeni ise, kullanılan hayvan derilerinin "vücudu terleterek toksinleri emiyor olması" olarak açıklanır.³

Ortaya çıkan etkinin temel nedeninin terleme olduğu düşüncesi, diğer çalışmalarda da dile getirilir. Ağrı yöresinde yöntemin terleme sağlayarak hastaları iyileştirdiği kabul edilir.⁸ Benzer görüş, Kırgız halk hekimliği örneklerinin aktarıldığı çalışmada da yer alır ve yöntemin "modern tıpta"ki karşılığının "vücudun hava ile temasının kesilmesi sebebiyle metabolizmanın hızlanması ve terleyerek toksinlerin dışarı atılması" olduğu belirtilir.¹⁷

Bazı araştırmacılar bu tedavi yönteminde kullanılan derinin yeni kesilmiş bir hayvana ait olmasının, tedavi etkinliği açısından önemine dikkat çeker:³ "Çünkü yeni kesilen hayvanın derisi esnekliğini henüz kaybetmemiştir ve insan vücudunu rahatlıkla sarabilir. Vücuda, ya da hastalıklı bölgeye sarılan bu deri hem cildin terlemesine neden olur hem de teri emerek ciltte, hastalığa neden olan bakteri veya mikropların vücuttan atılmasını sağlar".

Öne sürülen bir diğer görüş, beraberinde uygulanan diyetteki balın, hastanın dayanıklılığını artırdığı ve iyileşmeyi hızlandırdığıdır.³ Ayrıca defnenin kaynatılıp suyunun içilmesinin antiseptik, terletici, kan dolaşımını düzenleyici ve ateş düşürücü etkilere sahip olduğu ileri sürülmektedir.³

Lane'e göre bu tedavinin tercih edilmesindeki başlıca neden işkembenin, barsakların ve batın yağının, kötü kanı emdiği yönündeki bir inanıştır.⁴⁸ Bundan dolayı da bu tedavinin kullanım endikasyonu sadece travma durumları ile sınırlı kalmamıştır. Moğolların yeni kesilmiş hayvan (inek, öküz ya da keçi) derisine sarma tedavisini sadece delici-kesici alet yaralanmalarında değil, sıcağa ya da yorgunluğa bağlı diğer rahatsızlıklarda ve hatta vücut sağlığını artırmak için de kullandıkları bilinmektedir.⁴⁶

2) Biyotıp yönünden açıklama

Biyotıp açısından bakıldığında, yöntemin olası etki mekanizması için öne sürülen birkaç görüş vardır. Yöntemin iki farklı uygulaması için bu görüşler şunlardır:

a. Hastayı hayvanın içine sokma – May'ın ileri sürdüğü görüşe göre, hayvanın batınının açılıp iç organlarının dışarı alınması ve aortun sökülmesi ile kan batın içine akar. Batın içinde kalan ve yaralının açık yaralarıyla temas eden bu kan, koagülasyon mekanizmaları aracılığıyla kanamayı durdurmaya yardımcı olabilir. Bunun yanında büyükbaş hayvanın karkasının oluşturduğu basınç hem aktif kanamaları durdurmada, hem de hipovolemik şoku önlemede önemli rol oynayabilir. Burada önemli olan nokta, yaralının pozisyonudur. Çünkü, boyu ne kadar kısa olursa olsun erişkin bir

insanın büyükbaş bir hayvanın içine uzunlamasına yatabilmesi mümkün değildir. Bu durumda yaralı, hayvanın içinde fetüs pozisyonu alarak yatmak zorunda kalır. Bu şekilde kolların ve bacakların katlanması da alt ve üst ekstremitelere giden büyük arterler üzerine bası uygulayıp, dolaşımdaki kan miktarını azaltıcı bir etki oluşturur.⁵⁰

Doğaldır ki, Moğolların bu tür anatomi ve fizyoloji bilgilerine sahip değillerdi. Ancak yıllar içinde kazanılan deneyimle, bu uygulamanın en optimal şeklini almış olduğu kabul edilebilir.

May'ın ileri sürdüğü bir diğer görüş, hayvanın sıcaklığıyla bağlantılıdır. Yeni kesilmiş hayvanın vücut ısısında kısa sürede büyük azalmalar olmadığı için, belli bir süre normal sınırlardaki vücut ısısına yakın bir ısı korunabilmektedir. Bu da kan kaybı nedeniyle vücut ısısı düşen yaralının ısısının daha fazla düşmesini önleyici, hatta ısıyı yükseltici bir etki doğurabilir.⁵⁰

b. Hastayı hayvan derisiyle sarma – Bu uygulama için ısı etkisi, kanamayı durdurucu etki ve yara iyileşmesini artırıcı etki gibi birkaç farklı mekanizmadan söz edilebilir.

Hayvan derilerindeki bazı maddelerin, travmalı hastalar için iyileştirici özellikleri bulunabilir. Bazı deneysel çalışmalar, içerdiği kollajen nedeniyle işlenmiş koyun derisinin tedavi amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir. Bu deriler, mesh-protez olarak, yara bakımı için ve tendon-ligament eşdeğeri olarak kullanılma potansiyeli taşımaktadır.⁵¹ Ayrıca koyun derisinin mikrodolaşıma ve yara iyileşmesine olumlu etkileri de gösterilmiştir.⁵²

Bu olası etkiyi açıklamaya yardımcı olabilecek diğer çalışmalar ise muharebe yaralanmalarından ilham almıştır. Savaş yaralanmalarındaki en önemli sorunlardan birisi, yaralılara erken dönemde etkin bir müdahale sağlanması gerekliliğidir. Bu amaçla araştırmalar, hem büyük damarlardan olan kanamayı hem de yara yerinden olan sızıntı şeklindeki kanamaları kontrol altına alacak non-toksik, adeziv maddelere yönelmiştir. Bu tür bir kontrolde ise jelatin ve transglutaminazların önemli rolü vardır. Bu maddelerin, hemostatik travma bandajına ya da emilebilir cerrahi yara bakım hemostatına uygulanmasıyla etkili bir ürün elde edilmiştir ve bu ürün için kullanılan jelatin ve transglutaminaz, domuz ve inek gibi memeli derilerinden elde edilebilmektedir.⁵³ Bunun dışında koyun dermal kollajeni de doku bütünlüğü bozulmuş organ duvarlarını tesbit etmek için ya da kemik çimentosu olarak da kullanılabilir.⁵⁴

Sonuç

Halk hekimliği tedavileri arasında yer alan deriye çekme yöntemi hem Anadolu'da hem de Anadolu dışındaki Türk topluluklarında bilinmekte ve yaygın olarak uygulanmaktadır. Başka hastalıklar için de uygulanmakla birlikte, bu yöntemin asıl kullanılma amacının majör travmalar ve yaralanmalar olduğu görülür. Bu tedavi yönteminin nerede ve nasıl ortaya çıktığı konusunda kesin ve yeterli bilgiye sahip olmasak da eldeki bazı veriler Orta Asya coğrafyasını ve Moğol-Türk kavimlerini işaret etmektedir.

Ortaya çıkabilecek yeni bilgi ve belgeler sonrasında, bu yöntemin tarihsel kökenleri hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak mümkün olacaktır.

Bilgi

Bu çalışmanın geniş özeti, 15-18 Mayıs 2017 tarihleri arasında Adana'da gerçekleştirilen X. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynaklar

1. Acıpayamlı O. Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi. Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri; 1988; Kasım 23-25; Ankara, Türkiye. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları; 1989.
2. Alves RRN, Rosa IL. Why Study the Use of Animal Products in Traditional Medicines? Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 2005; 1: 1–5.

3. Kurum U. Düziçi'nde Halk Hekimliği. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Niğde: 2008.
4. Çıblak N. Çukurova'da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri. Türk Kültürü 2005; 18 (507-508): 199-214.
5. Hacışeyhoğlu HÜ. Çankırı Tarih ve Halkiyatı, 1932. Ankara: Okuyan Adam Yayınları; Ankara 2002.
6. Kaptan ŞT. Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri (Bölgesel Folklor Karakteristikleri). Denizli: Yenigün Ofset Matbaacılık; Denizli 1988.
7. Savran G. Adana Bölgesi'nde derlenen bazı tıbbi uygulamaların antropoloji açısından değerlendirilmesi. In: III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni, Adana, Türkiye: Adana Valiliği Yayını; 1999, p. 582-583.
8. Kaya F, Karataş Y. Beyazıd (Ağrı) Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2014; 7(30): 158-169.
9. Çıblak N. Mersin'de Doğumla İlgili Âdetlerin Halk Hekimliği Yönünden İncelenmesi. Lokman Hekim Journal, 2011; 1(3): 1-12.
10. Şimşek EB. Arslanköy (Mersin) ve Çevresinde Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünlerinin İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Konya: 2010.
11. Dinç İ. Mesudiye'de Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kürsüsü, Mezuniyet Tezi; Ankara: 1971.
12. Gözaydın N. Halk Tedavi Usulleri: Deriye Çekme. Türk Folklor Araştırmaları 1967; 10(216): 4467-4468.
13. Kalafat Y. Karşılaştırmalı Nogay-Türk Halk Kültürü. Karadeniz Araştırmaları 2006; 9(9): 111-126.
14. İyiyol F. Bosna-Hersek'te Ocaklar: Živčić-Vukeljić ve Mesudije Tekkeleri. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 2012; 63: 191-206.
15. Çelik A. Afganistan'daki Hazara Türkleri İle Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnanmaları Üzerine Bir Mukayese Denemesi. Milli Folklor 2001; 13(50): 9-21.
16. Köse N. Kazakların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikleri Hakkında. Türk Kültürü 2002; 475-476: 677-686.
17. Köse N. Kırgızların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikleri Hakkında. In: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları; Ankara: 2004. p. 535-542.
18. Öncül K. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Halk Hekimliği. Kars: Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları; 2011.
19. Doymuş E. Her Yönüyle Kangal. Sivas: 1999.
20. Tokdemir H. Artvin Yöresi Folkloru. Ankara: 1993.
21. Svanberg I. Kazak refugees in Turkey. A study of cultural persistence and social change. Uppsala; Acta Universitatis Upsaliensis: 1989.
22. Sever M. Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları ve Halk Hekimliği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi; Ankara: 2001.
23. Salman M. Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği. C.H.P. Halkevleri Yayınları: Milli Kültür Araştırmaları VII, Ankara: Ulus Basımevi; 1948.
24. Küçükbasımcı GG. Kastamonu'da Halk Tababeti İnanış ve Uygulamaları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Ankara: 2000.

25. Albayrak A, Çapcıoğlu İ. Ehl-i Sünnet Geleneğine Bağlı bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları. *Dinî Araştırmalar* 2006; 8: 107-132.
26. Çelik A. Hayvanlarla İlgili Anlatılar. III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Adana: 1999. http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/semp_3/celik.php (Erişim tarihi: 28.12.2014)
27. Uysal Y. Gazipaşa'da Folklor ve Halk Edebiyatı Ürünleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Konya: 2008.
28. Çopuroğlu C. İnsan-Çevre-Kültür İlişkisi Çerçevesinde Fırat Havzasında Halk Hekimliği. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi* 2003; 27: 15-39.
29. Köşker S. Türk Kültürü Açısından Yahyalı. Yahyalı: 1997.
30. Gönenç A. Antalya İli Korkuteli İlçesinde Halk İnanışları ve Halk Hekimliği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Konya: 2011.
31. Sol S. Edirne'de Halk Hekimliği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2007; 9(1): 175-191.
32. Ülger Z. Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Aydın: 2012.
33. Özgen ZN. Adana (Merkez) Halk Hekimliği Araştırması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Adana: 2007.
34. Ögel B. Türk Mitolojisi. 2. Cilt. TTK Basımevi, Ankara: 1985.
35. Büyükokutan A. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Balıkesir: 2005.
36. Temizsoylu A. Ankara'da Halk Hekimliği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Ankara: 2012.
37. Aciduman A. Ankaralı Hekim Nidâ'î ve Ünlü Eseri Menâfi'ü'n-Nâs: XVI. Yüzyıldan Çocuk Hastalıkları ve Tıbbî Deontolojiye Bir Bakış. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2013; 56: 151-167.
38. Bayat AH. Kemaliyye. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; 2007.
39. Bekmez H. Kitab-ı Tıbb-ı Latif (72b-151b) (İnceleme-Metin-Sözlük). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Konya: 2009.
40. Cavlazoğlu A. Kitab-ı Tıbb-ı Latif (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; Konya: 2009.
41. Gedizli M. Aca'ibü'l-Mahlukat [200a-404a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi; Kocaeli: 2011.
42. Günçavdı A. Mehmed'in İlac-Namesi (İnceleme, Metin, Dizin). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; Denizli: 2013.
43. Kaya E. Enva-ı Emraz: İnceleme-Metin-Dizin. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; Çanakkale: 2009.
44. Kemal Tahir. Devlet Ana. İstanbul; Tekin Yayınları: 1984.
45. Cleaves FW. A Medical Practice of The Mongols in The Thirteenth Century. *Harvard Journal of Asiatic Studies*. 1954; 17 (3/4): 428-444.

46. Bold S, Ambaga M. History and Fundamentals of Mongolian Traditional Medicine. Ulaanbaatar, Mongolia: Sodpress Kompanid Khevlv; 2002.
47. Colleoni A. The history of Mongolian traditional medicine. Mongolian Academy of Sciences; 2009.
48. Lane G. Daily life in the Mongol Empire. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press; 2006.
49. Grigor Aknerts'i's History of the Nation of Archers. Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian. Sources of the Armenian Tradition (Long Branch, New Jersey, 2003). <https://ia600208.us.archive.org/15/items/GrigorAknertsisHistoryOfTheNationOfArchersmongols/Aknertsi.pdf> (Erişim tarihi: 30.11.2014)
50. May T. Spitting Blood: Medieval Mongol Medical Practices. In: Tracy L, DeVries K, editors. Wounds and Wound Repair in Medieval Culture. Brill; Leiden, Boston: 2015. pp. 175-193.
51. van Gulik TM, Klopper PJ. The processing of sheepskin for use as a dermal collagen graft – an experimental study. Neth J Surg 1987; 39(3): 90-94.
52. Wang L, Hao C, Zhou B, Fu X, Li J, Wang Z, Rong Z. Application of Heparinized Selective Acellular Sheepskin in Wound-healing Promotion of Deep Second-degree Burns. Wounds 2016 (Epub ahead of print).
53. Hemostatic materials and dressing. US 20080213243 A1 <https://www.google.com/patents/US20080213243> (Erişim tarihi: 05.05.2017)
54. Sheep dermal collagen as an adhesive medium for living tissues. EP 0298533 A1 <https://www.google.ch/patents/EP0298533A1?cl=en> (Erişim tarihi: 05.05.2017)